

Równe czy identyczne traktowanie osób duchownych w prawie polskim?

1. Uwagi wstępne

Wszystkie kościoły i inne związki wyznaniowe funkcjonujące na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, uwzględniając normy własnego prawa wewnętrzne-go, mogą niektórym swoim członkom nadawać status duchownego. U podstaw tego uprawnienia stoi zasada wolności sumienia i religii wyrażona w art. 53 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹. Z zasady tej wyprowadza się prawo każdej osoby do wyboru stanu duchownego lub zakonnego. Uszczegółowienie tego prawa zawiera Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania². Ustawodawca, przyznając prawo wybrania stanu duchownego lub zakonnego, słusznie zastrzega w art. 12 ust. 1 tej ustawy, że duchowni „korzystają z praw i podlegają obowiązkom na równi z innymi obywatelami we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego i kulturalnego”. Tak ustanowione osoby duchowne tworzą jedną z wielu grup społeczno-zawodowych, odróżniającą się charakterem i rodzajem prowadzonej działalności. Do duchownych w równym stopniu, jak do innych osób odnoszą się przepisy prawa polskiego. Trudno jednak równocześnie nie zauważyć specyfiki wykonywanej działalności przez osoby duchowne, co bezpośrednio przekłada się na ich pozycję prawną. Przepisy prawa polskiego, uwzględniając szczególną działalność podejmowaną przez

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: Dz.U.] Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

² Art. 2 pkt 10. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.).

osoby duchowne, przewidują pewne odrębności wpływające na specyfikę statusu prawnego tej grupy osób. Stan taki nie stanowi złamania zasady równości wobec prawa. Nie stanowi także szczególnego wyjątku, z tej racji, że w prawie polskim można wskazać liczne przykłady grup społeczno-zawodowych, w stosunku do których przyjęto rozwiązania prawne uwzględniające specyfikę ich pozycji i profilu prowadzonej działalności. Ponadto można wskazać, że przynależność do stanu duchownego stanowi tzw. cechę relewantną, której wyodrębnienie jest konieczne w celu uzasadnienia zróżnicowanego traktowania, z jednoczesnym zachowaniem zasady równości. Należy przy tym podkreślić fakt, że również w obrębie tej grupy społecznej można wyróżnić pewne odrębności uzasadniające ich odmienne traktowanie. Wynika to z bogactwa i różnorodności działających kościołów i innych związków wyznaniowych. Propagują one rozmaite doktryny, różna jest ich geneza historyczna, tym samym powierzają ustanowionym przez siebie duchownym różnorodne funkcje i zadania do zrealizowania.

Zamiarem niniejszego artykułu nie jest wykazywanie, że przepisy prawa polskiego kształtujące pozycję prawną duchownych nie stoją w sprzeczności z zasadą równości, jaka wyrażona jest w art. 32 Konstytucji RP. Intencją autora jest natomiast próba odpowiedzi na pytanie: czy przyjęte rozwiązania odnoszące się do duchownych faworyzują, stawiają w uprzywilejowanej sytuacji duchownych tylko z określonych kościołów, innych natomiast pozbawiają należnych im praw. Innymi słowy chodzi o znalezienie odpowiedzi, czy w obrębie tej szczególnej i specyficznej grupy zachowana jest zasada równego traktowania, czy też dochodzi do pewnej dyskryminacji.

2. Pojęcie „osoba duchowna” (duchowny)

Wśród aktów normatywnych zaliczanych ściśle do tzw. ustaw wyznaniowych nie znajdziemy legalnej definicji „osoby duchownej” lub „duchownego”³. Jedynie w Ustawie z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych⁴

³ W aktach normatywnych wchodzących w system prawa polskiego w stosunku do omawianej grupy osób ustawodawca zamiennie używa dwóch pojęć: „duchowny” lub „osoba duchowna” (niekiedy stan duchowny), odnosząc je do tego samego kręgu podmiotów.

⁴ Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 121 z późn. zm.), art. 8 pkt 13: „Za osobę duchowną uważa się duchownego oraz członków zakonów męskich i żeńskich Kościoła Katolickiego, innych kościołów i związków wyznaniowych,

podana jest definicja osoby duchownej, która jednak ma zastosowanie tylko do określenia statusu tych osób na gruncie ubezpieczeń społecznych. Polski prawodawca ustanowienie duchownych pozostawia autonomicznej decyzji opartej na prawie własnym kościołów i innych związków wyznaniowych. Stanowi o tym przywołany już wyżej art. 12 ust. 1 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Uwzględniając treść wyrażonej w nim normy, można wysnuć wniosek, że status osoby duchownej na gruncie prawa polskiego ma osoba, która została ustanowiona duchownym zgodnie z normami prawa wewnętrznego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej⁵. Powstaje jednak wątpliwość odnośnie do tego, czy uznanie danej osoby za duchownego w określonym kościele lub innym związku wyznaniowym wiąże się z warunkiem spełnienia wymogu rejestracji, czyli legalizacji związku religijnego. Na podstawie art. 2 pkt 1 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, praktyczna realizacja konstytucyjnej zasady wolności sumienia i religii pozwala obywatelom tworzyć wspólnoty religijne zwane „kościołami i innymi związkami wyznaniowymi”, których zadaniem jest szerzenie wiary religijnej. Wspólnoty te mogą, lecz nie muszą zalegalizować swojej działalności. Swą działalność mogą prowadzić bez nabycia osobowości prawnej. Należy w tym miejscu zauważyć, że zgodnie z art. 28 ust 2 powyższej ustawy prawem wewnętrznym kościoła lub innego związku wyznaniowego jest jego statut. Jak stanowi art. 30 w związku z art. 32 ust. 1 pkt 5) tej ustaw, jego przedłożenie jest jednym z warunków niezbędnych, aby uzyskać wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Jest to jeden z warunków nabycia osobowości prawnej. Podmioty wyznaniowe mają także prawo, ze względu na niemożliwość spełnienia warunków koniecznych do uregulowania swej sytuacji prawnej lub wolę funkcjonowania w sposób nieformalny, do prowadzenia swojej działalności jedynie w oparciu o wewnętrzne zasady czy regulacje. Mogą one także przybrać formę statutu lub innego dokumentu. Stąd wydaje się uprawnione twierdzenie, że i takie kościoły lub inne związki wyznaniowe działające w sposób nieformalny na podstawie prawa wewnętrznego mogą ustanawiać swoje osoby duchowne.

Skoro kościołom i innym związkom wyznaniowym zarówno o uregulowanej sytuacji prawnej, jak i tym działającym w sposób nieformalny przysługuje prawo

z wyjątkiem alumnów seminariów duchownych, nowicjuszków, postulantów i juniorystów, którzy nie ukończyli 25. roku życia”.

5 Por. P. Stanisławski, *Sytuacja prawna osób duchownych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 20113, s. 290.

do przyznawania statusu osób duchownych, to pojawia się pytanie, czy wszyscy oni, w myśl art. 12 ust. 3 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania mogą korzystać z praw przysługującym duchownym i podlegać obowiązkom określonym dla tej grupy osób.

Artykuł 32 ust. 2 omawianej ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, umieszczony w Dziale III poświęconym rejestracji kościołów i innych związków wyznaniowych, określa szczegółowo treści, jakie winny znaleźć się w statucie dołączanym do wniosku o rejestrację. W szczególności statut, w sytuacji kiedy dany kościół lub inny związek wyznaniowy przewiduje tworzenie stanowisk duchownych, powinien określać sposób ich powoływania, odwoływania oraz winien określać ich kompetencje, jeśli chcą korzystać ze szczególnych uprawnień określonych w ustawach. Z treści tego przepisu wynika, że statut bardzo precyzyjnie ma wskazać, kto w danym kościele lub innym związku wyznaniowym posiada status osoby duchownej. Odpowiadając zatem na powyższe pytanie, należy stwierdzić, że ustawodawca, określając w ustawach obowiązki i prawa osób duchownych, zakresem tych norm chciał objąć jedynie tych, którzy przynależą do kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej. Na taką interpretację wskazuje norma odsyłająca do art. 12 ust. 3 zawarta w treści przepisu określającego wymogi formalne, jakie stawiane są przed statutem, zamieszczone w Dziale III poświęconym rejestracji kościołów i innych związków wyznaniowych. Swego rodzaju potwierdzenie powyższego zdania można odnaleźć w wyroku, jaki wydał Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie 19 września 2000 roku⁶. Naczelny Sąd Administracyjny przypomniał o prawie kościołów lub innych związków wyznaniowych do tworzenia stanowisk duchownych w celu korzystania z szczególnych uprawnień określonych w ustawach. Jednak, by z tych uprawnień uregulowanych w prawie państwowym mogli korzystać członkowie danego kościoła lub innego związku wyznaniowego wyznaczeni do pełnienia funkcji osób duchownych, ich desygnacja winna zostać ujęta w postanowieniach prawa wewnętrznego, które to obligatoryjnie muszą być zawarte w zatwierdzonych przepisach statutowych.

W celu określenia, komu w danym związku wyznaniowym przysługuje status osoby duchownej, należy sięgnąć do prawa wewnętrznego poszczególnych

6 Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 19 września 2000 r. (III SA 1411/00), LEX nr 47198 (niepub.).

kościółów i innych związków wyznaniowych⁷. Należy jednak zauważyć, że w poszczególnych przepisach prawa wewnętrznego brak jednakowego kryterium, według którego można wyodrębnić te osoby⁸. Kościoły i inne związki wyznaniowe, korzystając z przysługującej im autonomii i niezależności, same ustalają przesłanki, jakie winni spełnić poszczególni członkowie, aby w obrębie danego podmiotu uzyskać status osoby duchownej⁹. Należy jednak sprecyzować, które osoby posiadają na gruncie prawa wewnętrznego status osoby duchownej, za takie będą bowiem uznawane również przez ustawodawcę państwowego¹⁰. Obecnie obowiązujące

7 Jak słusznie zauważają Artur Mezglewski i Anna Tunia, w 11 ustawach wyznaniowych nie znajdujemy wprost definicji „duchownego”, który jest kompetentny do asystowania przy zawieraniu małżeństwa. Przepisy tych ustaw odsyłają do przepisów prawa wewnętrznego poszczególnych związków wyznaniowych w celu określenia, kto jest właściwy do odebrania oświadczenia o zawarciu małżeństwa. Zob. A. Mezglewski, A. Tunia, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007, s. 85.

8 Por. M. Pietrzak, *Nierzymskokatolickie kościoły i związki wyznaniowe w Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2000)*, w: *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Warszawa 2004, s. 408.

9 Ustawodawca w art. 19 ust. 2 pkt 5 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania przyznaje kościołom i innym związkom wyznaniowym prawo do ustanawiania, kształcenia, zatrudniania osób duchownych. Mogą to czynić w sposób zupełnie dowolny. Szerzej na temat zasady autonomii i niezależności zob. Z. Zarzycki, *Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa – czym naprawdę jest?*, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. P. Kroczyk, „Annales Canonici. Monographiae” 2 (2014), s. 69–117.

10 W przypadku pojawiających się wątpliwości co do tego, czy danej osobie przysługuje status duchownego można odwołać się do pewnych pomocniczych kryteriów. Pierwszym z nich bez wątpienia będzie zdolność do publicznego przewodniczenia sprawowanemu kultowi religijnemu. *Encyklopedia katolicka* określa duchownego jako osobę spełniającą publiczne funkcje sakralne w domu Bożym lub zdolną do ich spełniania. Osoba ta powoływana jest w drodze ordynacji, wyboru lub nominacji i przynależy do stanu duchownego, czyli duchowieństwa. Por. H. Rybczyński, *Duchowny*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. E. Łukaszyk i in., t. 4, Lublin 1983, k. 309. Należy podkreślić, że nie każdemu wiernemu lub członkowi związku wyznaniowego będzie przysługiwał status duchownego. Stanowisko to potwierdza Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 1992 r. (1 KZP 1/92), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 1992, Nr 7–8, poz. 46. Odnosząc się do art. 47 ust. 1 Ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2016 r., poz. 1534), Sąd Najwyższy orzekł, kogo należy uważać za duchownego w rozumieniu powyższego przepisu, a tym samym komu przysługuje prawo przeniesienia do rezerwy. Zgodnie z sentencją tego orzeczenia za duchownych należy uważać osoby należące do Kościoła Katolickiego, innego kościoła lub związku wyznaniowego, które wyróżniają się spośród ogółu wyznawców danej religii tym, że powołane zostały do stałego organizowania i sprawowania kultu religijnego. W uzasadnieniu orzeczenia podkreślono, że uregulowanie z art. 47 ust. 1 powyższej ustawy odnosi się nie tylko do duchownych Kościoła Katolickiego, ale że ma również zastosowanie do innych kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej. Drugie pomocnicze kryterium znajdujemy w przywoływanym wyro-

przepisy pozwalają na nabycie status osoby duchownej dość szerokiej liczbie osób przynależących do poszczególnych związków religijnych. Obowiązek określenia w statucie dołączonym do wniosku o rejestrację informacji o sposobie powołania, odwołania oraz kompetencjach osób duchownych skutkuje tym, że przedstawiciele zainteresowanych związków wyznaniowych mogą bez innych ograniczeń nadawać status duchownego właściwie wszystkim swoim członkom.

3. Kryteria uzasadniające różnicowane traktowanie osób duchownych

Jednym z fundamentów demokratycznego porządku prawnego, odnoszącym się zarówno do sfery stanowienia, jak i stosowania prawa, jest równość wszystkich w prawie i wobec prawa. Zasada ta nie oznacza bezwzględnego nakazu równego traktowania wszystkich adresatów norm prawnych. Podkreśla się, że równość traktowania i równość w stanowieniu prawa opierają się na podstawowym założeniu, zgodnie z którym podmioty podobne należące do tej samej kategorii należy traktować podobnie, natomiast różnicowanie sytuacji podmiotów podobnych jest możliwe pod warunkiem wystąpienia obiektywnie uzasadnionych przesłanek¹¹. Zgodnie z linią wypracowaną przez Trybunał Konstytucyjny, wyrażoną chociażby w orzeczeniu wydanym dnia 9 marca 1988 roku¹²: „zasada równości wobec prawa (równości w prawie) polega na tym, że wszystkie podmioty prawa (adresaci norm prawnych), charakteryzujące się daną cechą istotną (relewantną) w równym stopniu, mają być traktowane równo. A więc według jednakowej miary, bez różnicowań zarówno dyskryminujących, jak i faworyzujących [...]. Równość wobec prawa to także zasadność wybrania tego, a nie innego kryterium różnicowania podmiotów (adresatów) prawa. Oznacza ono uznanie tej, a nie innej cechy, za istotną, a tym samym uzasadnioną w regulowanej dziedzinie (materii)”¹³. Z powyższego wynika,

ku Naczelnego Sądu Administracyjnego z 2000 r. (III SA 1411/00). Zgodnie z wskazaniem NSA należy wnikliwie zapoznać się z zasadami funkcjonowania danego kościoła lub innego związku wyznaniowego.

¹¹ Por. A. Łabno, *Zasada równości i zakaz dyskryminacji*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 2006, s. 35.

¹² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 marca 1988 r. (U 7/87), „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” [dalej: OTK] 1988, Nr 1, poz. 1.

¹³ Uniwersalny charakter zasady równości, jak również aktualność orzecznictwa wydanego na podstawie art. 67 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. (tekst

że podmioty podobne w identycznych sytuacjach należy traktować równo, natomiast bezwzględnie identyczne traktowanie danej grupy podmiotów w każdej sytuacji będzie sprzeczne z zasadą równości¹⁴.

Do oceny zachowywania zasady równości niezbędnym zabiegiem jest podjęcie próby określenia tzw. cechy istotnej (relewantnej). Zgodnie z utrwaloną linią orzecniczą równość wobec prawa zakłada zasadność wyboru takiego, a nie innego kryterium różnicowania podmiotów prawa. Oznacza to zatem uznanie tej, a nie innej cechy za istotną w regulowanej dziedzinie¹⁵. Wydaje się, że posiadanie statusu osoby duchownej, zgodnie z prawem własnym kościoła lub innego związku wyznaniowego, może być uznane za cechę relewantną. Ponadto kolejną cechą wyróżniającą ten krąg podmiotów będzie powołanie do publicznego sprawowania kultu oraz wykonywania funkcji o charakterze duszpasterskim. Wyrażony w tym miejscu pogląd znajduje swoje potwierdzenie w orzecznictwie. W uzasadnieniu Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2010 r.¹⁶, dotyczącym rozstrzygnięcia sprawy zatrudnienia proboszcza przez parafię, organ sądowy stwierdził, że w tym konkretnym przypadku „cechą wyróżniającą jest bycie duchownym Kościoła i sprawowanie funkcji religijnych na jego rzecz”¹⁷.

Zgodnie z powszechnie przyjętą wykładnią zasady równości należy ją rozumieć w ten sposób, że równych należy traktować równo, zaś nierównych – nierówno. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego za zgodne z art. 32 Konstytucji RP należy uważać równe traktowanie podmiotów charakteryzujących się daną cechą istotną (relewantną). Może jednak dojść do sytuacji, w której w odmienny sposób zostaną potraktowani przez normę prawną jej adresaci posiadający wspólną cechę istotną.

jedn. Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36), potwierdził Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniach wydanych po wejściu w życie konstytucji z 1997 r. Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 grudnia 1997 r. (K 8/97), OTK 1997, Nr 5–6, poz. 70; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 grudnia 1997 r. (K 2/97), OTK 1997, Nr 5–6, poz. 72; zob. też D. Dudek, *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003), red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 203–204.

¹⁴ Por. J. Falski, *Ewolucja wykładni zasady równości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 1, s. 52.

¹⁵ Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 lutego 1997 r. (P 4/96), OTK 1997, Nr 1, poz. 3.

¹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2010 r. (I PK 201/09), „Monitor Prawa Pracy” 2011 nr 2, s. 98–102.

¹⁷ W przywołanym wyroku chodziło o określenie charakteru prawnego stosunku zatrudnienia proboszcza przez parafię i ustalenie, czy poddanie się regulacjom prawa wewnętrznego Kościoła wyłącza zastosowanie przepisów prawa pracy.

Nie oznacza to równocześnie, że doszło w ten sposób do złamania zgodności danej normy z konstytucją. W takim bowiem przypadku niezbędnym zabiegiem będzie dokonanie oceny kryterium, na podstawie którego dokonane zostało takie zróżnicowanie¹⁸. Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie wskazywał, że dopuszczalne jest zróżnicowanie w prawie, o ile ma charakter wyjątkowy i jest uzasadnione. W poszukiwaniu tego uzasadnienia należy wziąć pod uwagę kryteria racjonalności, proporcjonalności i sprawiedliwości¹⁹.

4. Przykłady zróżnicowanego traktowania

Ze względu na olbrzymią różnorodność funkcjonujących związków religijnych, głoszoną doktrynę, cele i zadania, jakie stawiane są ustanawianym duchownym, również w obrębie tej grupy może wystąpić zróżnicowanie sytuacji prawnej poszczególnych jej członków. Ustawodawca polski bierze pod uwagę niektóre sytuacje, w których wyraźnie dostrzega się różnice w sytuacji prawnej na gruncie prawa wewnętrznego zachodzące pomiędzy duchownymi poszczególnych wyznań. Zróżnicowanie w ten sposób sytuacji szczególnie wychwycić można w przepisach regulujących opodatkowanie przychodów osiąganych z działalności o charakterze duszpasterskim, chroniących tajemnicę spowiedzi czy też w normach uwzględniających obowiązek zachowania celibatu.

a. Sprawowanie kultu publicznego

Zgodnie z gwarantowaną przez ustawodawcę swobodą pełnienia funkcji religijnych kościoły i inne związki wyznaniowe mogą w szczególności organizować i publicznie sprawować kult oraz udzielać posług religijnych, a także organizować obrzędy i zgromadzenia religijne²⁰. Zarówno organizacja obrzędów czy też udzielanie posług

¹⁸ Por. R. Balicki, *Zasada równości i jej wpływ na realizację konstytucyjnych praw i wolności*, w: *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. 1: *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 431.

¹⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 grudnia 1997 r. (K 8/97), OTK 1997, Nr 5–6, poz. 70; J. Oniszczyk, *Równość – najpierwsza z zasad i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2004, s. 33.

²⁰ Gwarancje te zapewnione zostały w przepisach art. 19 ust. 1 i ust. 2 pkt 2–3 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Również w każdej z ustaw przyjętych po roku 1989, mają-

religijnych będzie mieściło się w ramach publicznego sprawowania kultu. Sam kult publiczny można zdefiniować jako obrzęd sprawowany w imieniu kościołów lub innych związków wyznaniowych przez osoby do tego prawnie upoważnione, w sposób zatwierdzony przez władze tych związków wyznaniowych²¹. Oznacza to równocześnie, że nie wszyscy członkowie należący do danego kościoła lub innego związku wyznaniowego są tym samym upoważnieni do jego sprawowania. Takie upoważnienie posiadają tylko ci, którzy zostali do tego wyznaczeni. W zdecydowanej większości przypadków będą to ustanowione w tym celu osoby duchowne. Organizowanie i publiczne sprawowanie kultu religijnego będzie przebiegało zgodnie z doktryną i regułami obowiązującymi w ramach ich własnego wyznania. Zadania i kompetencje osób duchownych w tym zakresie będą zatem różne i określone na gruncie przepisów prawa wewnętrznego poszczególnych kościołów i innych związków wyznaniowych. Jednocześnie należy zauważyć, że ściśle z wykonywaniem czynności związanych z kultem religijnym łączy się szeroko rozumiana opieka duszpasterska nad wiernymi danego wyznania.

Na podstawie analizy prawa wewnętrznego poszczególnych grup religijnych należy stwierdzić, że ich kompetentne władze wybierają, powołują, mianują lub ustanawiają (słownictwo zależne od stosowanej terminologii) swoich duchownych do posługi duszpasterskiej. Zgodnie z zasadą autonomii i niezależności kościoła i państwa nie wymaga się jakiegokolwiek zgłoszenia czy rejestracji samego faktu ustanowienia osób duchownych. Żadne organy administracji rządowej nie wymagają tego typu informacji i nie prowadzą rejestru osób duchownych ustanawianych przez kościoły i inne związki wyznaniowe. Tak ustanowieni duchowni, oprócz powołania do publicznego sprawowania kultu, mogą naturalnie obejmować różne funkcje w ramach struktur organizacyjnych swojego wyznania.

Z samego ustanowienia i nabycia statusu duchownego wynika natomiast fakt, że taka osoba wyróżnia się spośród ogółu innych wyznawców właśnie powołaniem do wypełniania funkcji związanych z kultem religijnym, które to czynności co do

cych za przedmiot regulację stosunków między państwem a poszczególnymi związkami religijnymi znajdujemy przepisy zezwalające i uznające kompetencje właściwych władz kościelnych w zakresie organizowania i sprawowania kultu publicznego. Por. W. Bar, *Wolność kultu religijnego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisz, Lublin 2003, s. 273–274.

²¹ Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 20052, s. 129–130; zob. kan. 834 *Codex Iuris Canonici* auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 [dalej: KPK/1983].

zasady w większości przypadków są zarezerwowane dla nich i stanowią cechę wyróżniającą duchownych spośród innych wyznawców. Dokonanie na tej podstawie wyróżnienia pozwala uznać za słuszne zastosowanie niektórych przepisów tylko do uregulowania sytuacji prawnej osób duchownych, czego przykładem są specyficzne rozwiązania przyjęte na gruncie ubezpieczeń społecznych i pozwalające przystąpić do systemu ubezpieczeń z tytułu pozostawania w stanie duchownym.

b. Osiągane przychody

Osoby duchowne, jak wszystkie osoby fizyczne, mogą uzyskiwać przychody z tytułu nawiązania stosunku pracy i stosunków pokrewnych, a także z tytułu otrzymywanych rent lub emerytur. Uzyskany w ten sposób dochód podlega opodatkowaniu. Najczęstszym jednak źródłem uzyskiwania przychodów przez osoby duchowne są ofiary (opłaty) otrzymywane w związku z prowadzeniem działalności duszpasterskiej, stanowiące podstawę ich utrzymania. Przychody te również podlegają obowiązkowi podatkowemu. W żaden sposób osoby duchowne nie są zwolnione z tego obowiązku. Ustawodawca umożliwia zrealizowanie obowiązku podatkowego powstałego z powyższego tytułu poprzez wybór formy zryczałtowanej określonej przez przepisy Ustawy z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne²² lub zgodnie z zasadami ogólnymi określonymi w Ustawie z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych²³. Forma opodatkowania w formie ryczałtu jest podstawowym sposobem zapłaty należnego podatku, lecz osobie duchownej przysługuje prawo rezygnacji z tej formy i dokonanie, po spełnieniu określonych warunków, wyboru opodatkowania na zasadach ogólnych.

Osiąganie przychodów z tytułu otrzymywania opłat czy też ofiar ze strony wiernych, ze względu na pełnioną posługę duszpasterską, jest dla ustawodawcy podstawą do wprowadzenia istotnych odrębności w opodatkowaniu tak osiągniętych przychodów. Stan taki nie wynika wyłącznie z racji praktycznych i ugruntowanej już w polskim prawie podatkowym reguły²⁴, lecz – jak wydaje się – znajduje swoje uzasadnienie w specyfice osiąganych przychodów. Przychody osób duchownych

²² Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 2180 z późn. zm.).

²³ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 2032 z późn. zm.).

²⁴ Por. P. Stanisławski, *Sytuacja prawna osób duchownych*, dz. cyt., s. 295.

z omawianego tytułu pochodzą wyłącznie z ofiar wiernych składanych przy różnych okazjach. Ich częstotliwość i wysokość uzależniona jest od wielu czynników, takich jak liczba wiernych, częstość praktyk religijnych i związana z tym ofiarność, zamożność wiernych, a także wypracowane w tym względzie zasady charakterystyczne dla danego kościoła lub innego związku wyznaniowego. Znajdują one swoje podstawy na gruncie prawa wewnętrznego bądź wynikają z lokalnych zwyczajów.

Pełniona przez duchownych posługa duszpasterska bardzo często jest związana ze sprawowaniem kultu religijnego. Otrzymywane w związku z pełnioną posługą duszpasterską ofiary stanowią przychód tych osób. Dobrowolny charakter ofiar, ich różna częstotliwość oraz wysokość uzasadniają obowiązujące uregulowania dotyczące podatku ryczałtowego od przychodów osób duchownych. Wydaje się, że z tego względu mogą być wskazane i uznane za cechę relewantną (istotną). Jak podkreśla się w literaturze, ocena zgodności danych rozwiązań z zasadą równości wymaga ustalenia tego, czy możliwe jest wskazanie wspólnej cechy istotnej. Takie ustalenie winno być dokonane w oparciu o cel i ogólną treść przepisów, w których zawarte są kontrolowane normy²⁵.

Obecnie obowiązujące przepisy umożliwiają osobom duchownym osiągającym przychody z działalności o charakterze duszpasterskim wybór opodatkowania w formie ryczałtu. Charakterystyczną cechą ryczałtowej formy opodatkowania jest określenie z góry wysokości należnego podatku. Ustawodawca czyni tak w stosunku do osób duchownych, podobnie jak w odniesieniu chociażby do podatników wybierających opodatkowanie swoich przychodów w formie karty podatkowej. Wybór tej uproszczonej formy opodatkowania w wielu przypadkach jest korzystny dla osób duchownych nie ze względu na możliwość uiszczenia mniejszego podatku, jak błędnie wskazuje się w literaturze²⁶, lecz ze względu na ułatwienia, jakie niesie ze sobą ten sposób. Wśród tych ułatwień należy przykładowo wymienić brak konieczności prowadzenia księgi przychodów i rozchodów, gromadzenia i przechowywania dokumentów w formie faktur i rachunków czy wiele innych zabiegów finansowo-księgowych.

W doktrynie prawa podatkowego podkreśla się, że obciążenia podatkowe spoczywające na poszczególnych jednostkach winny być realizowane zgodnie z zasadą

²⁵ Por. J. Oniszczyk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego na początku XXI w.*, Kraków 2004, s. 612.

²⁶ Por. J. Głuchowski, J. Patyk, *Zasada równego i sprawiedliwego traktowania wybranych podmiotów w polskim prawie podatkowym na tle opodatkowania Kościoła katolickiego i jego osób duchownych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu” 2009 nr 14, s. 45.

sprawiedliwości. Wszystkie jednostki żyjące w podobnych warunkach i osiągające porównywalne dochody winny być w równym stopniu opodatkowane²⁷. Jedynie w uzasadnionych i usprawiedliwionych przypadkach, również na gruncie prawa podatkowego, możliwa jest akceptacja różnego traktowania podmiotów podobnych. Ustawodawca różnicuje sytuację tych duchownych, którzy z obiektywnych przyczyn mogą osiągnąć niższe przychody ze względu na mniejszą liczbę mieszkańców, a tym samym winni zapłacić niższy podatek. Rozwiązanie przyjęte w ustawie o ryczałcie służy realizacji celu treści ustanowionych norm, których zadaniem jest urzeczywistnienie współmiernego ponoszenia ciężaru podatkowego w stosunku do osiąganych przychodów. Konkretyzacji tych założeń służy także wprowadzona przez ustawodawcę możliwość zrzeczenia się przez duchownego opodatkowania w formie ryczałtu, w sytuacji kiedy brak okoliczności uzasadniających obniżenie podatku, a zainteresowany uważa, że wymierzony podatek jest niewspółmiernie wysoki w stosunku do osiąganych przychodów²⁸. W takiej sytuacji osoba duchowna nie zostaje zwolniona z obowiązku podatkowego. Obowiązek ten winien zostać zrealizowany zgodnie z zasadami ogólnymi.

c. Obowiązek zachowania tajemnicy spowiedzi

Jedną z posług wypełnianą przez niektóre osoby duchowne, zgodnie z doktryną swoich kościołów, jest sprawowanie sakramentu spowiedzi. Z posługą tą związany jest wymóg zachowania w bezwzględnej tajemnicy wszystkiego, czego spowiednik dowiedział się od wiernego w czasie jej trwania²⁹. Szczególna dyscyplina w tym zakresie obowiązuje w systemie prawa kanonicznego Kościoła katolickiego, gdzie obowiązek ten określa się mianem tajemnicy spowiedzi. Zgodnie z kan. 983 § 1 KPK/1983 „tajemnica spowiedzi jest nienaruszalna”. Norma ta ma charakter bezwzględny – oznacza to, że tajemnica spowiedzi jest absolutna, permanentna i nienaruszalna. Jej naruszenie nie może być usprawiedliwione bez względu na jakąkolwiek okoliczność czy przyczynę, a Kościół nigdy nie dyspensował i nie może dyspensować od tego obowiązku³⁰.

²⁷ Por. A. Gomułowicz, *Zasada sprawiedliwości podatkowej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Aspekt materialny*, Warszawa 2003, s. 131.

²⁸ Por. P. Stanisz, *Sytuacja prawna osób duchownych*, dz. cyt., s. 302.

²⁹ Por. P. Stanisz, *Sytuacja prawna osób duchownych*, dz. cyt., s. 293.

³⁰ Por. B. W. Zubert, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, w: B. W. Zubert, *Pro iure et vita. Wybór pism*, Lublin 2005, s. 644.

Z rozwiązaniami przyjętymi na gruncie prawa kanonicznego harmonizują regulacje, jakie znajdujemy w przepisach prawa polskiego. Ustawodawca państwowy, uznając wagę i doniosłość chronionych dóbr i wartości, poprzez ograniczenia i zakazy dowodowe wprowadza i akceptuje zakaz przesłuchania duchownego jako świadka co do faktów, o jakich dowiedział się przy spowiedzi³¹. W systemie prawa polskiego odnajdujemy odpowiednie przepisy, zarówno prawa materialnego, jak i procesowego, mające za zadanie służyć ochronie tajemnicy spowiedzi³². Wskazuje się, że funkcjonujące w tym zakresie w prawie polskim rozwiązania stanowią wyraz uwzględnienia przez ustawodawcę w szczególności zasad funkcjonowania kościołów i innych związków wyznaniowych³³. W tym przypadku nie tylko przez aprobatę jednej z praktyk religijnych, ale i przez stworzenie zespołu unormowań służących jej ochronie.

Prócz wyżej przytoczonych argumentów uzasadniających obowiązywanie ograniczeń i zakazów dowodowych związanych z ochroną tajemnicy spowiedzi kolejnym jest potrzeba ochrony zaufania do osoby spowiednika. Podkreśla się, że możliwość ingerencji w treść spowiedzi na drodze procesowej nieuchronnie prowadziłaby właśnie do ograniczenia zaufania wiernych do duchownego i w związku z tym musiała zostać uznana za niedopuszczalną³⁴. Relacja wzajemnego zaufania między duchownym a wiernymi swojego wyznania jest konieczna do właściwego realizowania misji związku religijnego i powierzonych mu zadań. Stanowi to kolejny argument za zróżnicowaniem sytuacji prawnej tych duchownych, w których kościołach praktykowana jest spowiedź lub inna analogiczna praktyka, w stosunku do tych duchownych, którzy reprezentują kościoły bez tej praktyki religijnej.

³¹ Por. B. Rakoczy, *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*, „Przegląd Sądowy” 2003 nr 11–12, s. 127.

³² Odpowiednie regulacje znajdujemy w następujących aktach prawnych: art. 261 § 2 Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.); art. 178 pkt 2 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.); art. 82 pkt 3 Ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn. Dz.U. z 2000 r. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.); art. 195 pkt 3 Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. Nr 8, poz. 60 z późn. zm.); art. 43 pkt 2 Ustawy z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli (tekst jedn. Dz.U. z 2007 r. Nr 231, poz. 1701 z późn. zm.).

³³ Por. W. Kacprzyk, *Prawo do prywatności w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, Lublin 2008, s. 149; B. Rakoczy, *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu*, dz. cyt., s. 127.

³⁴ Por. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2007³, s. 817.

Niemniej należy zauważyć, że przepisy prawa polskiego skutecznie chroniące tajemnicę spowiedzi nie obejmują ochroną prawną innych wiadomości, jakie pozyskuje osoba duchowna w związku z pełnioną posługą duszpasterską (kierownictwo duchowe, rozmowa duszpasterska). Trafnie podkreśla się, że poza sakramentalną spowiedzią intymne czy prywatne sprawy wiernych często ujawniane są osobom duchownym właśnie w związku z innymi formami działalności duszpasterskiej. Stąd też słusznie podnoszony jest zarzut dyskryminacji duchownych przynależących do tych kościołów i innych związków wyznaniowych, które nie mając instytucji spowiedzi, praktykują inne formy wyznania win czy prowadzą poradnictwo duchowe³⁵. Proponowanym rozwiązaniem jest wyraźne uznanie obowiązku zachowania w tajemnicy informacji, jakie duchownemu przekazał wierny w związku z wypełnianymi przez niego funkcjami duszpasterskimi, i jednocześnie objąć je prawną ochroną, na wzór innych rodzajów tajemnic zawodowych. Odpowiednie regulacje mogłyby być zawarte w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, tak by swym zakresem obejmowały przedstawicieli wszystkich kościołów i innych związków wyznaniowych. Winny zostać uwzględnione również w odpowiednich przepisach prawa procesowego. Tym samym praktycznie możliwa stanie się w pełni nie tylko realizacja konstytucyjnych zasad wolności sumienia i religii, równości, ale również zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych.

d. Zachowanie celibatu

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 47 gwarantuje każdemu prawo do decydowania o swoim życiu osobistym. Jednym z przejawów tej gwarancji jest wolny i swobodny wybór drogi życia. Może być on realizowany poprzez zawarcie związku małżeńskiego i założenie rodziny albo poprzez pozostawanie w stanie bezżennym³⁶. Z tej konstytucyjnej zasady wywodzi się uznawane przez polskiego ustawodawcę w art. 2 pkt 10 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania prawo do wyboru stanu duchownego lub zakonnego. W przypadku niektórych kościołów i innych

³⁵ Taki pogląd wysuwa m.in. Zbigniew Kwiatkowski. Według niego zakaz przesłuchania jedynie duchownych kościołów, w których praktykowana jest spowiedź indywidualna, jest sprzeczny z konstytucyjnymi gwarancjami wolności sumienia i religii. Zob. Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 173.

³⁶ Zob. w tym zakresie nauczanie Kościoła Katolickiego wyrażone w art. 1 Karty Praw Rodziny z dnia 22 października 1983 r. przedłożonej przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym, Warszawa 1991.

związków wyznaniowych, ze względu na przyjętą w tym zakresie dyscyplinę, osoby, które chcą nabyć status duchownego, dobrowolnie zobowiązują się zgodnie z regułami swojego wyznania do zachowania celibatu.

Ze względu na wielowiekową tradycję związaną z obowiązkiem celibatu szczególnie dotyczy on osób duchownych Kościoła katolickiego, choć nie jest obcy innym wyznanom chrześcijańskim. Praktyka ta obecna jest też w religiach pozachrześcijańskich, gdzie można zachować go na zasadzie dobrowolności³⁷. Dyscyplina kościelna dotycząca celibatu duchowieństwa Kościoła katolickiego przechodziła różne zmiany co do zakresu podmiotowego, jak i przedmiotowego jego obowiązywania. W obecnie obowiązującym stanie prawnym Kościoła katolickiego praktycznie na wszystkich duchownych nałożone jest zobowiązanie do celibatu (kan. 277 § 1 KPK/1983)³⁸. Zobowiązani zostają diakoni, prezbiterzy oraz biskupi. W kan. 1037 KPK/1983 określono, że źródłem tego obowiązku jest dobrowolne zobowiązanie, które jest warunkiem koniecznym dopuszczenia do diakonatu, a następnie do prezbiteratu. Obowiązek celibatu u tych duchownych co do zasady jest bezwzględny, ponieważ w zwyczajnej sytuacji przyjmujący święcenia prezbiteratu jest do niego zobowiązany³⁹. Zgodnie z obecnym prawem z obowiązku tego wyłączeni są jedynie ci, którzy będąc już wcześniej żonatymi, podczas przyjmowania święcenia diakonatu włączani są do tzw. diakonatu stałego (kan. 236 KPK/1983)⁴⁰. Inna też dyscyplina dotyczy duchownych, którzy wyrażają chęć przejścia z anglikanizmu na katolicyzm. Duchowni, którzy już żyją w związkach małżeńskich, po spełnieniu ściśle określonych warunków mogą pełnić posługę kapłańską w specjalnie utworzonych ordynariatach personalnych⁴¹.

37 Por. H. Zimoń, *Celibat w religiach pozachrześcijańskich*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz i in., t. 2, Lublin 1976, k. 1396–1397.

38 Por. M. Pastuszko, *Sakrament święceń (kanony 1008–1054)*, Kielce 2008, s. 407–415.

39 Por. H. Stawniak, *Celibat diakonów i prezbiterów w dyscyplinie Kościoła łacińskiego*, „Seminare” 29 (2011), s. 54–55.

40 Por. J. Krukowski J, *Święci szafarze, czyli duchowni*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2/1, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 61, 99. W katolickich Kościołach wschodnich celibat nie jest ogólną zasadą, jednakże i tu po otrzymaniu święceń wyższych nie można wstąpić w związek małżeński (kan. 373–374, 804 *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*); zob. L. Adamowicz, *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 1999, s. 210–211.

41 Zob. szerzej H. Stawniak, *Celibat diakonów i prezbiterów w dyscyplinie Kościoła łacińskiego*, dz. cyt., s. 55–57.

Na przykładzie zaprezentowanego prawa obowiązującego w Kościele katolickim dotyczącego dyscypliny celibatu można stwierdzić, że przyjęte zobowiązanie pozostawania w stanie bezżennym stanowi nie tylko cechą istotną (wyróżniającą) spośród ogółu wiernych tego konkretnego Kościoła. Zachowanie celibatu jest także cechą istotną w stosunku do osób duchownych pozostałych kościołów i innych związków wyznaniowych, w których duchowni mogą zawierać związki małżeńskie. Cecha ta umożliwia, w określonym zakresie, dokonywanie zróżnicowania sytuacji prawnej w obrębie grupy społecznej tworzonej przez wszystkie osoby duchowne.

Fakt pozostawania przez grupę duchownych w stanie bezżennym lub ewentualnie w związku małżeńskim na gruncie prawa polskiego nie skutkuje, poza nielicznymi wyjątkami, zupełnie żadnymi szczególnymi prerogatywami. Do duchownych żonatych znajdują zastosowanie wszelkie przepisy odnoszące się do tych osób świeckich, które zawarły związek małżeński. Jednakże zachowanie celibatu i tym samym pozostawanie w stanie bezżennym może znaleźć swoje implikacje na gruncie przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych. Mianowicie ustawodawca daje osobom duchownym podlegającym ubezpieczeniu społecznemu z tytułu pozostawania w stanie duchownym możliwość rezygnacji z przystąpienia do ubezpieczenia chorobowego – w ich przypadku jest ono dobrowolne⁴². Wynika to z tego, że ustawodawca bierze pod uwagę, iż szczególnie duchowni zobowiązani do zachowania celibatu nie będą zainteresowani świadczeniami związanymi z macierzyństwem, jakie przysługują z tytułu tego ubezpieczenia.

e. Obejmowanie stanowisk kościelnych

Wśród uprawnień bezpośrednio wynikających z konstytucyjnej zasady autonomii i niezależności zawartej w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP, prócz stanowienia własnego prawa wewnętrznego, kościołom i innym związkom wyznaniowym przysługuje prawo samodzielnego zarządzania swoimi sprawami, w tym swobodnego wypełniania funkcji religijnych. Realizacja tego ostatniego uprawnienia znajduje konkretny wyraz, między innymi, w swobodzie obsadzania stanowisk kościelnych. Zasada swobodnej obsady stanowisk kościelnych znajduje swoje potwierdzenie zarówno w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jak i w konkordacie z 1993

⁴² Stan taki nie dotyczy tych wszystkich duchownych, którzy podlegają ubezpieczeniu społecznemu z tytułu nawiązania stosunku pracy.

roku⁴³, a także w tzw. indywidualnych ustawach wyznaniowych. Należy jednak zauważyć, że mimo autonomii w tym zakresie i obowiązywania reguł przewidzianych przez prawo wewnętrzne danej wspólnoty religijnej, w niektórych przypadkach zasada swobodnego obsadzania stanowisk doznaje ograniczeń i uszczegółowienia⁴⁴. Pewne ograniczenia będą dotyczyły przede wszystkim tych sytuacji, kiedy to zgodnie z decyzjami personalnymi władz poszczególnych związków wyznaniowych, osoby duchowne będą desygnowane do sprawowania funkcji kierowniczych w organach kościelnych osób prawnych. W takim przypadku znajdzie zastosowanie zasada notyfikacji, nakładająca wymóg informowania organów administracji publicznej o mianowaniu poszczególnych osób do reprezentowania poszczególnych osób prawnych. Zasada swobodnego obsadzania stanowisk całkowicie jest respektowana w przypadku nominacji osób duchownych desygnowanych do sprawowania innych stanowisk, niewiążących się z pełnieniem funkcji organu osoby prawnej.

Zasada notyfikacji, wyrażona w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, została powtórzona w niektórych ustawach indywidualnych uchwalonych w latach 1989–1997⁴⁵. Zgodnie z jej treścią władze kościołów i innych związków wyznaniowych mają obowiązek informowania określonych organów administracji publicznej o powołaniu i odwołaniu osób wykonujących funkcje kierownicze w wyznaniowej osobie prawnej⁴⁶. Artykuł 14 ust. 2 powyższej ustawy wyznaniowej z 1989 roku wyraża zasadę poszanowania swobodnej decyzji władz kościołów i innych związków wyznaniowych w przedmiocie nominacji osób na urzędy kościelne, z jednoczesnym zobowiązaniem ich do powiadomienia co do nazwiska danej osoby, obywatelstwa czy miejsca zamieszkania⁴⁷. Dyspozycja ta, zgodnie z przepisem art.

43 Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

44 Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 20113, s. 221.

45 Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 221. Zob. Art. 14 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 1169 z późn. zm.). Spośród piętnastu ustaw indywidualnych te regulacje zawarte są w dziesięciu z nich. Szczegółowe wyliczenie zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 20052, s. 125. Na temat specyficznej sytuacji Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz Karańskiego Związku religijnego, ze względu na uchwalone i nadal formalnie obowiązujące przedwojenne ustawy indywidualne zob. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 223.

46 Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 20104, s. 271.

47 Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 124.

14 ust. 2–3 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, znajduje zastosowanie do wszystkich kościelnych osób prawnych, ze szczególnym uwzględnieniem kościelnych osób prawnych, jakimi są diecezje (okręgi lub inne porównywalne jednostki organizacyjne) oraz parafie (zbory, gminy lub inne porównywalne jednostki organizacyjne). Ze względu na unormowania zawarte w konkordacie z 1993 roku pewne odrębności występują w stosunku do nominacji osób duchownych na niektóre stanowiska w strukturach Kościoła katolickiego.

Do istoty wolności instytucjonalnej, jaka została zagwarantowana Kościołowi katolickiemu w konkordacie z 1993 roku, należy prawo do swobodnego modelowania swej struktury organizacyjnej i personalnej⁴⁸. Zgodnie z ogólną zasadą wyrażoną w art. 7 obowiązującego konkordatu „urzędy kościelne obsadza kompetentna władza kościelna zgodnie z przepisami prawa kanonicznego”. Ta generalna gwarancja jest potwierdzeniem zasady przyjętej w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Tym samym mianowanie kandydatów do objęcia stanowisk kościelnych należy do wyłącznej jurysdykcji odpowiednich władz kościelnych, nie wymagając jakichkolwiek uzgodnień z organami władzy państwowej⁴⁹. W konkordacie z 1993 roku znalazły się jednak nowe elementy w stosunku do rozwiązań przyjętych w poprzednich ustawach. Zawarto zastrzeżenia odnoszące się już bezpośrednio do statusu osób duchownych. Na podstawie art. 7 ust. 4 konkordatu w odniesieniu do Kościoła katolickiego obowiązuje zasada prenotyfikacji. Zgodnie z nią władze rządowe mają zostać w odpowiednim czasie, z zachowaniem poufności, poinformowane o nazwisku kandydata na urząd biskupa diecezjalnego przed oficjalnym ogłoszeniem jego nominacji. Zasada wyrażona w tym postanowieniu odnosi się wyłącznie do nominacji biskupów diecezjalnych, nie obejmuje natomiast biskupów pomocniczych, czy tym bardziej innych duchownych⁵⁰. Nie jest też wymagana przy innych powołaniach i odwołaniach osób pełniących funkcje organów osób prawnych⁵¹. Należy podkreślić, że przekazanie

⁴⁸ Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 118.

⁴⁹ Por. J. Krukowski, *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999, s. 116. Obecnie przyjęte rozwiązania respektują zasady głoszone przez Sobór Watykański II i wyrażone w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku. Zabraniają one jakiegokolwiek wpływu pozakościelnych czynników na obsadę stanowisk duchownych, z wyjątkiem przypadków ujętych w dwustronnych umowach. Por. H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne, Rys historyczny*, Lublin 1996, s. 282.

⁵⁰ Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 221–222.

⁵¹ Por. B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 118.

informacji na temat kandydata mającego objąć urząd biskupa diecezjalnego nie uprawnia strony państwowej do zgłaszania formalnego sprzeciwu, a gdyby nawet taki był wyrażony, nie może stanowić podstaw do wywierania presji na Stolicę Apostolską w celu doprowadzenia zmiany nominacji czy podjęcia w tej kwestii rozmów⁵².

Ostatnie z ograniczeń dotyczy wymogu obywatelstwa kandydata. W literaturze wskazuje się, że obostrzenie swobody obsady stanowisk kościelnych wynikające z zasady obywatelstwa oznacza zakaz mianowania na określone stanowisko obcokrajowca, uzależnienie mianowania kandydata nieposiadającego polskiego obywatelstwa od uzyskania zgody (braku zastrzeżeń) ze strony Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji lub obowiązku informowania o obywatelstwie osób pełniących funkcje organów osób prawnych poszczególnych związków wyznaniowych⁵³.

Wyrażony zakaz swobodnego mianowania na określone stanowisko obcokrajowców dotyczy jedynie Kościoła katolickiego. W postanowienia konkordatu z 1993 roku wpisano następujące reguły. Zgodnie z pierwszą z nich, zawartą w art. 7 ust. 3 „Stolica Apostolska będzie mianować biskupami w Polsce duchownych, którzy są obywatelami polskimi”. Druga reguła zawarta w art. 6 ust. 4, stanowi, że „biskup należący do Konferencji Episkopatu Polski nie będzie należał do krajowej Konferencji Episkopatu w innym państwie”. Umieszczona w art. 6 ust. 5 trzecia reguła określa, że „biskup nie będący obywatelem polskim nie będzie należał do Konferencji Episkopatu Polski. Biskup taki nie będzie sprawował jurysdykcji w Rzeczypospolitej Polskiej [...]”. Należy podkreślić, że sformułowany zakaz nie dotyczy stanowiska nuncjusza apostolskiego, którego urząd nie przynależy do struktur Kościoła katolickiego w Polsce. Jest on bowiem legatem Stolicy Apostolskiej⁵⁴.

Ustawodawca w art. 14 ust. 4 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania postanowił, że jeśli odrębna ustawa lub ratyfikowana umowa międzynarodowa nie stanowią inaczej, skuteczność nominacji uzależniona jest od braku zastrzeżeń ze strony ministra właściwego do spraw wyznań religijnych, co do osoby kandydata będącego cudzoziemcem. W przypadku gdy ze strony organu administracji publicznej w ciągu 60 dni nie nastąpi zgłoszenie zastrzeżenia co do osoby kandydata,

⁵² Por. J. Krukowski, *Konkordat polski*, dz. cyt., s. 118.

⁵³ Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 222.

⁵⁴ Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 222. Szerzej na temat legatów zob. J. Krukowski, *Legaci Biskupa Rzymskiego*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 2/1, Poznań 2005, s. 204–216.

fakt ten równoznaczny jest z wyrażeniem zgody na objęcie przez niego danego stanowiska⁵⁵. Unormowania te znajdą zastosowanie szczególnie do tych wspólnot religijnych, które funkcjonują w oparciu o wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych.

Z kolei większość związków wyznaniowych, które działają na podstawie tzw. ustaw indywidualnych, nie została związana przez ustawodawcę obowiązkiem uzyskania zgody na objęcie funkcji kościelnej przez cudzoziemca. Wprowadzono natomiast obowiązek powiadomienia przez władzę kościelną właściwego organu administracji państwowej o obywatelstwie osoby nominowanej do reprezentacji osoby prawnej⁵⁶. W tym miejscu pojawia się pytanie o zasadność i słuszność zaprezentowanych odstępstw od zasady swobodnej nominacji osób na stanowiska kościelne. Kwestia ta w literaturze przedmiotu nie została jednoznacznie rozstrzygnięta.

Dokonując oceny przyjętych rozwiązań, bez wątpienia za zasadną należy uznać obowiązywalność zasady notyfikacji w przypadku obejmowania przez osoby duchowne funkcji związanych z reprezentacją kościelnych osób prawnych. Wywiązanie się przez kościoły i inne związki wyznaniowe z tego obowiązku jest ważne, jeśli się weźmie pod uwagę potrzebę zachowania zasady pewności obrotu, tak istotną na gruncie prawa cywilnego.

W literaturze zauważa się, że przedstawione powyżej rozwiązania zawarte w konkordacie z 1993 roku, odnoszące się do zasady obywatelstwa i prenotyfikacji, stanowią swego rodzaju ograniczenie swobody działalności Kościoła katolickiego. Podkreśla się jednak, że pierwsza z nich w obecnym stanie, przy jeszcze dostatecznej liczbie osób duchownych w Polsce, nie stanowi zbytnej przeszkody w jego funkcjonowaniu⁵⁷. Jeśli chodzi o kwestię wcześniejszego powiadamiania o osobie kandydata na wakującą stolicę biskupią, jako jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy można wskazać żywą jeszcze tendencję, która szczególnie obecna była w minionej epoce państw wyznaniowych, do ingerencji władz państwowych, uzasadnionych interesem publicznym, wyrażających się w zgłaszaniu zastrzeżeń

55 Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 124.

56 Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 126–127; A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 223. Por. art. 10 ust 6 Ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726); art. 14 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej.

57 Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 123.

w stosunku do kandydatów na stanowiska biskupie⁵⁸. Dostrzega się również, że celem tak przyjętej regulacji jest przeciwdziałanie ewentualnym nieporozumieniom, których podłożem mogłyby być kwestie natury politycznej⁵⁹.

Różnice dotyczące zasady obywatelstwa, wyraźnie widoczne w regulacjach odnoszących się do Kościoła katolickiego w porównaniu z normami zastosowanymi do innych grup religijnych, nie stanowią naruszenia zasady równouprawnienia. Wymóg obywatelstwa polskiego stawiany kandydatom na biskupów oraz obowiązek wcześniejszego informowania Rządu Rzeczypospolitej Polskiej o planowanej nominacji biskupa diecezjalnego nie jest efektem jednostronnej regulacji ze strony państwa, lecz stanowi konsekwencję realizacji konkordatu z 1993 roku zawartego ze Stolicą Apostolską.

5. Podsumowanie

Zgodnie z zasadą autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie w relacjach między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi państwo gwarantuje każdemu z tych związków realizację prawa do dobrowolnego wyboru stanu duchownego przez swoich członków. Samym związkom religijnym pozostawiono swobodę określenia, czy w ich strukturach będą osoby duchowne czy też nie.

Brak legalnej definicji „osoby duchownej” nie jest równoznaczny z całkowitą niemożliwością określenia, komu na gruncie prawa polskiego przysługuje status duchownego. Na podstawie analizowanych przepisów, a także orzeczeń judykatury można wyróżnić przesłanki pozwalające na wskazanie, kto spośród wiernych czy też przynależących do danego kościoła lub związku wyznaniowego jest duchownym. Aby tego dokonać, niezbędne jest, zgodnie z dyspozycją ustawodawcy, sięgnięcie do prawa wewnętrznego danego związku wyznaniowego, w którym obligatoryjnie winny być określone: sposób ustanowienia, odwołanie oraz kompetencje osób duchownych. Taki stan jednak nie jest satysfakcjonujący. W przypadku wielu kościołów lub innych związków wyznaniowych, szczególnie tych działających na podstawie wpisu do rejestru, trudno jest precyzyjnie określić, kto może być uznawany

⁵⁸ Por. J. Krukowski, *Konkordat polski*, dz. cyt., s. 115.

⁵⁹ Por. A. Mezglewski, *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, dz. cyt., s. 222.

za duchownego, sposób nabycia statusu duchownego, a zwłaszcza jego utraty. Stąd zasadne wydaje się wysunięcie sugestii pod adresem organu rejestrującego o dokładne egzekwowanie obligatoryjnych elementów statutu w zakresie powołania, odwołania i ewentualnych kompetencji duchownych, co wymusi uszczegółowienie prawa wewnętrznego kościołów i innych związków wyznaniowych w celu niebudzącego wątpliwości wskazania, komu przysługuje status duchownego. Jest to istotny problem wymagający rozwiązania. Konsekwencje obecnego stanu prawnego w tej materii zauważalne są chociażby na gruncie przepisów ubezpieczeniowych, a szczególnie dotyczą zasad współfinansowania składek ubezpieczeniowych z środków Funduszu Kościelnego. Niemniej, kościoły i inne związki wyznaniowe działające w sposób nieformalny, korzystając z konstytucyjnych gwarancji wolności sumienia i religii, na podstawie wewnętrznych unormowań mogą powoływać lub wybierać swoich członków na stanowiska duchowne. W takich sytuacjach osoby te nie mogą jednak korzystać z uprawnień wynikających z posiadania statusu duchownego, a tym samym podlegać nałożonym na tę grupę obowiązkom.

Również w obrębie grupy, jaką stanowią osoby duchowne dochodzi do pewnych różnicowań. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest różnorodność istniejących kościołów i innych związków wyznaniowych, propagowanie różnej doktryny, obowiązywalność własnych zasad prawa wewnętrznego, a w konsekwencji różne obowiązki i zadania stawiane duchownym, które wpływają na różny kształt ich posługi. Ustawodawca, dostrzegając pewne szczególne różnice w pełnionej posłudze przez duchownych i biorąc pod uwagę ich różną pozycję na gruncie własnego prawa wewnętrznego, wprowadza uzasadnione regulacje na forum prawa państwowego pozwalające ująć występujące odrębności. Taki stan nie jest równoznaczny z łamaniem zasady równouprawnienia w obrębie podmiotów podobnych charakteryzujących się daną cechą istotną. W takim przypadku należy poddać ocenie kryterium, na podstawie którego dokonano różnicowania podmiotów podobnych i stwierdzić jego zasadność.

SUMMARY

Equal or Identical Treatment of Clergymen in the Polish Law?

According to law, Polish churches and other religious associations, benefiting from the freedom of conscience and religion, assign to some of their members the status of clergyman. The Republic of Poland is characterized by a variety of religious associations which present different doctrines. In the same time, they set before their assigned clergymen precise goals and tasks to accomplish. The regulations of the Polish law related specifically to clergymen provide for some distinctiveness which influences the legal status of the persons within the mentioned group. In the present article, the author undertakes an effort to respond to the question whether the regulations related specifically to clergymen favor the members of the larger religious associations at the expense of the smaller community ministers, or not. The question touches upon the issue of observing the principle of equal right expressed in the art. 32 of the Constitution of the Republic of Poland. In order to answer the question, the author points at the indicators of the differentiated treatment of clergy. He concludes, that the regulations of the Polish law take into account some differences specific to the ministry of clergymen and respect their distinctiveness on the basis of their own laws. Such a situation doesn't contradict the principle of equal right.

Keywords: clergyman, the principle of equal right, taxes, celibacy, public cult, pre-notification

Równe czy identyczne traktowanie osób duchownych w prawie polskim?

Zgodnie z prawem polskim kościoły i inne związki wyznaniowe korzystające z gwarancji wolności sumienia i religii niektórym ze swoich członków nadają status duchownego. Rzeczpospolitą Polską cechuje różnorodność funkcjonujących wspólnot wyznaniowych. Prezentują one różną doktrynę. Jednocześnie też ustanawianym przez siebie duchownym stawiają ściśle określone cele i zadania do realizacji. Przepisy prawa polskiego odnoszące się bezpośrednio do duchownych przewidują pewne odrębności wpływające na status prawny również w obrębie tej grupy osób. W niniejszym artykule podjęta jest próba odpowiedzi na pytanie: czy przepisy odnoszące się bezpośrednio do duchownych faworyzują tych, którzy przynależą do większych wspólnot wyznaniowych, kosztem pełniących swe funkcje w kościołach i innych związkach wyznaniowych o niezbyt wielkiej liczbie wiernych. Innymi słowy chodzi o to, czy w obrębie tej szczególnej grupy zachowana jest zasada równości wyrażona w art. 32 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. W celu rozwiązania

postawionego problemu konieczne jest wskazanie wyznaczników zróżnicowanego traktowania osób duchownych, co zostaje zrealizowane w prezentowanym tekście. Na podstawie przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że przepisy prawa polskiego, określając status duchownych, biorą pod uwagę pewne szczególne różnice w pełnionej przez nich posłudze, jak również uwzględniają odrębności na gruncie prawa własnego. Ten stan nie jest sprzeczny z zasadą równouprawnienia.

Słowa kluczowe: duchowny, zasada równości, podatek, celibat, kult publiczny, prenotyfikacja

BIBLIOGRAFIA

1. Adamowicz L., *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 1999.
2. Balicki R., *Zasada równości i jej wpływ na realizację konstytucyjnych praw i wolności*, w: *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. 1: *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 413–440.
3. Bar W., *Wolność kultu religijnego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisławski, Lublin 2003, s. 266–276.
4. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), „*Acta Apostolicae Sedis*” 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
5. Dudek D., *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003), red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 199–225.
6. Falski J., *Ewolucja wykładni zasady równości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „*Państwo i Prawo*” 2000 z. 1, s. 49–59.
7. Głuchowski J., Patyk J., *Zasada równego i sprawiedliwego traktowania wybranych podmiotów w polskim prawie podatkowym na tle opodatkowania Kościoła katolickiego i jego osób duchownych*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*” 2009 nr 14, s. 43–53.

8. Gomułowicz A., *Zasada sprawiedliwości podatkowej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Aspekt materialny*, Warszawa 2003.
9. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2007³.
10. Kacprzyk W., *Prawo do prywatności w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, Lublin 2008.
11. Karta Praw Rodziny z dnia 22 października 1983 r. przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym, Warszawa 1991.
12. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 1998 r. Nr 51, poz. 318.
13. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r., tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 1976 r. Nr 7, poz. 36.
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
15. Krukowski J., *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999.
16. Krukowski J., *Legaci Biskupa Rzymskiego*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2/1, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 204–216.
17. Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005².
18. Krukowski J., *Święci szafarze, czyli duchowni*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2/1, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 54–117.
19. Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005.
20. Łabno A., *Zasada równości i zakaz dyskryminacji*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 2006, s. 35–52.
21. Mezglewski A., *Działalność własna kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011³, s. 219–236.
22. Mezglewski A., Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007.
23. Misztal H., *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996.
24. Oniszczyk J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego na początku XXI w.*, Kraków 2004.
25. Oniszczyk J., *Równość – najpierwsza z zasad i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2004.

26. Pastuszko M., *Sakrament święceń (kanony 1008–1054)*, Kielce 2008,
27. Pietrzak M., *Nierzyskokatolickie kościoły i związki wyznaniowe w Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2000)*, w: *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Warszawa 2004, s. 393–414.
28. Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
29. Rakoczy B., *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*, „Przegląd Sądowy” 2003 nr 11–12, s. 126–138.
30. Rakoczy B., *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008.
31. Rincón-Pérez T., *Święci szafarze, czyli duchowni*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 223–288.
32. Rybczyński H., *Duchowny*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, t. 4, Lublin 1983, k. 309–311.
33. Stanisław P., *Sytuacja prawna osób duchownych*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011³, s. 289–313.
34. Stawniak H., *Celibat diakonów i prezbiterów w dyscyplinie Kościoła łacińskiego*, „Seminare” 29 (2011), s. 47–59.
35. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 1992 r. (I KZP 1/92), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 1992, Nr 7–8, poz. 46.
36. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2000 r. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.
37. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 43, poz. 296 z późn. zm.
38. Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2016 r., poz. 1534.
39. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2005 r. Nr 231, poz. 1965 z późn. zm.
40. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2013 r., poz. 1169 z późn. zm.
41. Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2014 r., poz. 1726.

42. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2016 r. poz. 2032 z późn. zm.
43. Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2007 r. Nr 231, poz. 1701 z późn. zm.
44. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2005 r. Nr 8, poz. 60 z późn. zm.
45. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 89, poz. 555 z późn. zm.
46. Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, tekst jedn. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 2016 r. poz. 2180 z późn. zm.
47. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 19 września 2000 r. (III SA 1411/00), LEX nr 47198 (niepub.).
48. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2010 r. (I PK 201/09), „Monitor Prawa Pracy” 2011 nr 2, s. 98–102.
49. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 marca 1988 r. (U 7/87), „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 1988, Nr 1, poz. 1.
50. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 lutego 1997 r. (P 4/96), „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 1997, Nr 1, poz. 3.
51. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 grudnia 1997 r. (K 8/97), „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 1997, Nr 5–6, poz. 70.
52. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 grudnia 1997 r. (K 2/97), „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 1997, Nr 5–6, poz. 72.
53. Zarzycki Z., *Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa – czym naprawdę jest?*, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. P. Krocze, „Annales Canonici. Monographiae” 2 (2014), s. 69–117.
54. Zimoń H., *Celibat w religiach pozachrześcijańskich*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, t. 2, Lublin 1976, k. 1396–1397.
55. Zubert B. W., *Sacramentale sigillum inviolabile est*, w: B. W. Zubert, *Pro iure et vita. Wybór pism*, Lublin 2005, s. 639–656.